

Zamura O. Yu. Infant mortality rate seasonality in Vetovo village Basan protopopia of Pereiyslav-Borispol bishopric during 1734 – 1786

In this article the infant mortality rate in Vetovo village Basan protopopia of Pereiyslav-Borispol bishopric during 1734 – 1786 is calculated on the base of church account and analyzed. Attention is accented on the specifics of infant mortality rate seasonality.

Keywords: register metric book, confession register, Whipple index, Dupâquier index, mortality crisis, epidemic, plague.

УДК 94(477.8).032“16”

М. М. Бурук

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ОСТРОГА В КІНЦІ XVII СТ.

Стаття присвячена дослідженню соціально-економічного розвитку Острога в кінці XVII ст. Визначено чисельність, соціальну структуру та національний склад міського населення. Проаналізовано економічний потенціал міста.

Ключові слова: Острог, населення, ремесло, промисел, торгівля, інвентарі.

Одним з важливих напрямків вивчення історії України ранньомодерного часу є міська проблематика. Дослідження міст включає в себе розгляд демографічних показників, з'ясування соціальної та професійної структури населення, визначення його національного складу. Крім того, важливим є вивчення економічного становища міст: розвитку ремесел, промислів, торгівлі, з'ясування видів та норм оподаткування міського населення. Вирішення окреслених проблем стає можливим на основі опрацювання джерел описово-статистичного характеру, зокрема, інвентарних описів маєтностей. Вони містять відомості про кількість міських будинків та їх власників, про наявність в місті господарських, торговельних та адміністративних споруд, про повинності міських жителів тощо.

Соціально-економічний розвиток Острога в кінці XVII ст., як і багатьох інших міст Волині, є фактично недослідженим. Можна відзначити лише напрацювання Т.В. Вихованця із вивчення топографії міста [1; 2]. Автор на основі інформативних можливостей інвентарів простежив міське планування: визначив назви та напрямки згадуваних у документах вулиць, а також охарактеризував забудову острозького Ринку. Значною мірою для дослідження послуговували узагальнюючі урбаністичні студії XVII – XVIII ст. вітчизняних та польських дослідників, які дали змогу простежити основні тенденції розвитку міст у досліджуваний період [3; 4; 5].

Джерельну базу дослідження склали інвентарні описи Острожчини 1687 та 1690 рр. [6], а також недатований інвентар кінця XVII ст. [7]. Точний час його укладення невідомий, оскільки відсутній початок документа. Аналіз тексту інвентаря дав змогу припустити, що він був підготовлений у період з 1692 до 1702 рр. Крім того, для порівняння демографічних змін в Острозі при написанні статті використано ревізію острозьких маєтків А.-А. Ходкевич 1654 р. [8] та окремі документи, опубліковані у серійному виданні «Архив Юго-Западной России» [9; 10].

Метою статті є висвітлення соціально-економічного розвитку Острога в кінці XVII ст. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення наступних дослідницьких завдань: визначити чисельність та соціальну структуру міського населення; проаналізувати національний склад міщан; охарактеризувати основні напрямки економічного розвитку міста.

Місто Острог та Острозька волость в цілому у досліджуваний період були розділені на дві частини (як наслідок поділу між синами кн. Василя-Костянтина Острозького у 1603 р. та утворення так званої Острозької ординації в 1609 р.). На кінець XVII ст. ординатською частиною міста володіла Теофілія-Людовіка Любомирська, дружина великого коронного маршалка Юзефа-Кароля Любомирського [11, с.225]. Інша частина Острога спершу належала белзькому воєводі Яну-Олександру Конєцпольському. Однак, 8 липня 1690 р. він продав її великому коронному гетьману Станіславу-Яну Яблоновському [12, с.12]. Оскільки власники не проживали в місті, для управління своїми володіннями вони призначали спеціальних урядників. Територія замку перебувала у їх спільному користуванні. Джерела засвідчують, що будівлі, які знаходились ліворуч від в'їзної брами належали до ординатської частини, а територія праворуч від брами підпорядковувалась іншим власникам. У 1690 р. у Мурованій вежі мешкав урядник Шмідович «з дозволу панів Любомирських» [6, арк.45]. Частина міста Я.-О. Конєцпольського у досліджуваний період перебувала в оренді шляхтича Домєховського [6, арк.45].

В кінці XVII ст. умови соціально-економічного розвитку Острога та Волині в цілому були досить складними. Перш за все слід відзначити низьку чисельність населення, що було наслідком подій Визвольної війни середини XVII ст. та доволі частих татарських нападів. Відомості про значне скорочення чисельності острожан у середині XVII ст. підтверджує ревізія острозьких маєтків А.-А. Ходкевич 1654 р. [8, с.363-369]. Згідно цього документа, у Старому Острозі було заселено 93 будинки та пляци, в тому числі 44 єврейських. На Новому місті було 18 християнських будинків, а на Кароліні – 62 будинки, серед яких 13 єврейських. Відбулося різке зменшення чисельності міського населення, оскільки на 1654 р. воно становило лише близько 16 % показника 1629 р. [13, с.3].

У наступні два десятиліття документи вказують на ще більше скорочення міського населення. У «Переписі поселень і димів Волинського воєводства при зборі подимного від 7 червня 1662 р.» в «половині Старого і Нового міста, а також на передмісті Каролін» було лише 29 димів [10, с.120-121]. Цілком можливо, що ці дані є заниженими, оскільки показник вкрай низький навіть у порівнянні із 1654 р. Також можна припустити, що під димом ревізори розуміли на той час не один будинок, а декілька, з яких сплачувався податок.

З пізнішого за часом укладення документа «Перепису населення Луцького повіту з приводу збору поголовного податку в 1677–1679 рр.» довідуємося, що з ординатської частини Острога податок по 1 злотому сплатили 50 жителів. На іншій половині Острога, якою володів Станіслав-Ян Конецпольський, зібрано податок від 42 осіб [10, с.247-248]. Вказана кількість оподаткованого населення міста не включає в себе представників єврейського етносу, оскільки ревізори у той же час окремо переписували єврейське населення Луцького повіту. Зазначено, що з Острога та Межирича поголовний податок сплатили 126 осіб [10, с. 277].

Власники Острога, намагаючись вивести місто з «руїни», очевидно, неодноразово зверталися до короля про відновлення раніше наданих привілеїв та пільг. Про це свідчить той факт, що 15 грудня 1678 р. на коронному сеймі Речі Посполитої за короля Яна III Собеського було ухвалено окрему постанову, в якій вказувалось, що «через неприятельські вторгнення («inkursiji») місто зруйноване». У зв'язку з цим острозьким міщанам «як християнам, так і євреям» підтверджувалися надані попередніми монархами Зигмунтом Августом, Стефаном Баторієм, Зигмунтом III, Владиславом та іншими різноманітні права та привілеї [14, с.281-282]. На цьому надання не припинилися, оскільки 25 березня 1693 р. за сприяння Станіслава-Яна Яблоновського, власника частини міста, Острог знову отримав підтвердження раніше наданого королівського привілею на магдебурзьке право [11, с.115-116].

Підтвердження для Острога королівських прав та привілеїв позитивно позначилося на демографічній ситуації в місті. Саме у 80-х роках відбулося суттєве зростання чисельності міщан. У 1687 р. в частині міста Острога було уже 390 осілих будинків (261 у Старому та 129 у Новому місті), а також проживало 40 коморників [6, арк.1-7, 9зв.-11зв.]. Інвентар 1690 р. вказує на незначне скорочення будинків – 374 (відповідно Старе місто – 247, Нове – 127), а чисельність коморників зростає до 47 [6, арк.45-47]. В ординатській частині Острога у досліджуваний період ревізори відзначили 190 домів, які підлягали оподаткуванню [7, арк.584-592]. Як бачимо, ординатська частина значно поступалась у чисельності населення в порівнянні із сусідньою частиною міста. В цілому, на кінець XVII ст. в Острозі було щонайменше 580 будинків.

Знаючи кількість будинків, можна визначити приблизну чисельність населення міста. Для обрахунків потрібно застосовувати коефіцієнт середньої залюдненості одного дому. О.І. Баранович за мінімальне пересічне число членів родини приймав 6 осіб, мотивуючи це тим, що при меншій кількості важко було б сподіватися на зростання населення [15, с.17]. О.С. Компан також вважала число родини в 6 осіб цілком прийнятним [3, с.55]. Таким чином, застосувавши коефіцієнт заселення одного будинку у 6 чоловік, отримаємо на кінець XVII ст. в Острозі близько 3500 жителів.

Ще однією важливою проблемою при дослідженні населення певного регіону є характеристика соціальної структури міщан. Зазвичай, дослідники міст XVI – XVII ст. дотримувались поділу населення, відповідно до матеріальних статків і прав, на три соціальні групи: міська верхівка, поспільство та міські низи [3, с.83; 16, с.32]. Разом з тим О.С. Компан відзначила умовність такої стратифікації, оскільки чіткої межі між цими групами також провести не можна, бо відбувалося проникнення окремих представників нижчих груп у вищі, і навпаки – деградація представників вищих груп до становища нижчих.

До міської верхівки в Острозі у досліджуваний період можна віднести в першу чергу членів міського та замкового урядів. До цієї групи варто також зарахувати найбільш заможну частину населення, яку представляли переважно єврейські родини. Євреям належала більшість господарських об'єктів у місті (винниці, солодовні, броварні).

Якщо на основі інвентарних описів все ж вдається простежити заможну і найвпливовішу групу міщан, то, фактично, неможливо визначити межі між іншими соціальними групами, а тим більше визначити питому вагу кожної з них. До окремої групи міського населення слід віднести міщан, задіяних у сферах виробництва та обміну. У кінці XVII ст. в Острозі ремісничі родини склали приблизно 22 % від числа усіх міських жителів. Окрему групу становили міщани, зайняті у сфері сільськогосподарського виробництва. На 1687 р. питома вага власників городів у неординатській частині Старого міста Острога складала 14,5 %.

Мешканці міста, які не мали власного нерухомого майна складали групу коморників. Вони мешкали в окремих приміщеннях (коморах) інших міщан, а за надане житло платили їм або ж допомагали у господарстві. Зокрема, у 1690 р. частка коморницьких родин у загальній структурі населення частини міста Я.-О. Конецпольського складала близько 16 %. Усі коморники сплачували податок у розмірі 1 злотаго [6, арк.6зв.-7, 47].

До окремої категорії міського населення можна віднести міщан із певними фізичними вадами – «калікі». В одній із постанов волинською шляхти на сеймику 18 квітня 1684 р. зазначається, що мешканці «Каліцької вулиці» в Острозі звільнялися від сплати податків [9, с.455].

Національний склад населення Острога не був однорідним. Важливим критерієм до вивчення етнічних груп ранньомодерних міст є імена та прізвища міщан, які представлені в описово-статистичних джерелах. Досить часто в них зазначалась етнічна прикладка («жид», «циган», «татарин» тощо). Разом з тим, варто відзначити, що вивчення національного складу населення за етнічними іменами та прізвищами має певні недоліки. Зокрема, імена українців ревізори могли записуватися на польський зразок (наприклад,

«Михайло» – «Міхал», «Степан» – «Стефан»), що суттєво ускладнює виокремлення тієї чи іншої етнічної групи.

У кінці XVII ст. більшість міських жителів були українцями. В інвентарях вони представлені традиційними іменами: Василь, Данило, Іван, Кирило, Кузьма, Лук'ян, Назар, Остап; прізвища: Бойко, Нестеренко, Мазур тощо. Значно менше було поляків, про яких говорять імена Войцех, Казимир, Томаш, Ян та ін. Точно визначити кількість польського та українського населення у такий спосіб не можна.

Другу за чисельністю етнічну групу в Острозі складали євреї. В частині Я.-О. Конецьпольського у 1687 р. єврейських будинків було щонайменше 135 від загальної кількості 390 (близько 35%). Що стосується ординатської частини міста, то тут із 190 будинків у власності євреїв був 71, що становило 37 %. Найпоширенішими в місті були єврейські імена: Арон, Габріель, Йозеф, Мошко, Шимон, Янкель тощо.

На кінець XVII ст. представники єврейської національності проживали у місті досить компактно. У 1687 р. в частині Я.-О. Конецьпольського найбільш заселеною була вулиця Мокрої волі, хоча зустрічаються певна кількість єврейські домів на інших вулицях [6, арк.3-5]. В ординатській частині Острога переважна більшість євреїв проживали на «вулиці Жидівській» [7, арк.589-591].

Ще одну етнічну групу населення міста складали татари. У володіннях власників Острозької волості вони несли військову службу. За свої заслуги татари отримували королівські надання. У регестах документів Коронної метрики відзначено, що 7 квітня 1663 р. острозьким та костянтинівським татарам відновлено права та вольності, надані польськими королями [17]. Король Михайло Корибут привілеєм, виданим у Кракові 9 листопада 1669 р., підтверджував шляхетські права усіх татар, що були на службі в Речі Посполитій [11, s.121]. Крім того, шляхта Волинського воєводства на сеймику 18 квітня 1684 р. прийняла постанову про звільнення татар з міста Острога від всяких податків «для дальшої їх прислуги» [9, с.455].

Компактне проживання в місті представників інших національностей у джерелах не відзначено. На кінець XVII ст. в ординатській частині Острога згадуються лише два міщанина з етнічною прикладкою «циган»: Матіаш Циган [7, арк.587] і Циган, «що будинок новий побудував» [7, арк.588].

Міста відігравали важливу роль як осередки ремісничого та торговельного життя. Головним чином стан ремісничого виробництва залежав від кількості ремісників та їх спеціалізації. Дослідниця міст О.С. Компан відзначила, що показником рівня розвитку міського ремесла і промислів є насамперед ступінь відокремлення від тієї або іншої галузі ремесла все нових і нових спеціальностей [3, с.174].

Важливими джерелами до вивчення професійної структури населення є інвентарні описи володінь. В них досить часто поряд із іменем власника міського будинку застосовувалась приставка, яка вказувала на його спеціалізацію. Проте, варто відзначити, що отримані показники чисельності ремісників в результаті поіменного аналізу міщан можна приймати лише за мінімальне число, оскільки далеко не для всіх жителів ревізори вказували їх зайнятість.

Зважаючи на це, вдалося з'ясувати, що в кінці XVII ст. в Острозі було щонайменше 127 ремісників 27 спеціальностей. Зокрема, шведів – 25, гончарів – 13, кушнірів – 13, кравців – 10, ткачів – 10, теслярів – 10, різників – 9, ковалів – 6, гарбарів – 4, пекарів – 3, котлярів – 2, римарів (ремісник, який обробляв шкіри та хутра) – 2, тартічників – 2, бондарів – 2, панчішників – 2, склярів – 2, слюсарів – 2, конвісар (спеціаліст по виготовленні речей з олова) – 1, гребінник – 1, дігтяр – 1, селітерник – 1, колесник – 1, драничник – 1, золотар – 1, шмуклір (ремісник, який виготовляв тасьма, стрічки, гудзики та інші елементи одягу) – 1, маляр – 1, друкар – 1 [6, арк.2-7; 7, арк.584-592]. Переважна більшість ремісників проживали у частині міста, яка належала Я.-О. Конецьпольському.

Найбільш поширеними ремісничими спеціальностями в місті були ті, що орієнтувались на забезпечення щоденних потреб міщан та селян волості (шведці, гончарі, кушніри, кравці, ткачі, теслярі та різники). При цьому варто відмітити, що переважна більшість острозьких кравців та різників були євреями, а в інших спеціальностях домінували українці.

Острозькі ремісники зобов'язані були сплачували податки на користь власників, які виражались не лише у певній сумі грошей, а й у формі натуральних данин. У 1687 р. різники давали свинну чи яловичу лопатку та 8 каменів лою (один камінь оцінювався у 6 злотих) [6, арк.8]. Гончарі та пекарі за кожен день торгу сплачували по 1 грошу, що за рік приносило у міську скарбницю 100 злотих [6, арк.8зв.].

Важливу роль у міському господарстві відігравали промисли. Вони за характером виробництва вимагали більшої, ніж ремесло, концентрації робочої сили та засобів виробництва. Серед них переважали ті, що орієнтувались на переробку сільськогосподарської сировини. Найбільш поширеними промислами в Острозі у досліджуваний період були гуральництво, броварництво та солодовництво. Про їх важливість свідчить значна кількість винниць, солодовень та броварень у місті. У 1687 р. у частині Острога власниками цих господарських об'єктів були виключно представники єврейської національності. Разом у Старому та Новому місті у власності 37 євреїв було 144 котли [6, арк. 7-7зв.]. Від кожного котла винниць та броварень сплачували податок «покотельщизну» по 6 злотих, а від котла солодовні 10 злотих. Звідси річний дохід від промислу для власника частини Острога складав 906 злотих. В ординатській половині міста у в кінці XVII ст. було 17 винниць, 5 броварень та 5 солодовень. Усі винниці перебували в оренді, а від броварень і солодовень їх власники сплачували разом 80 флоринів [7, арк.591-592].

Не менш важливим промислом у місті було млинарство. У досліджуваний період млини належали власникам міста і з метою отримання доходу віддавались в оренду для шляхтичів. Останні в свою чергу мали суборендарів для безпосереднього догляду за роботою на млині з числа спеціалістів-млинарів. В обох частинах Острога знаходилося 5 млинів. В залежності від виду жорен, які використовувались у млинах, вони різнились за функціональним призначенням. Окрім каменів для помолу зерна, у них використовувались ступні жорна для виготовлення різноманітних круп. У 3 млинах на частині Я.-О. Конецьпольського було по три

камені і лише в одному додатково застосовувалась ступа. У двох млинах ординатської частини також було по 3 мучних камені, крім того в одному з млинів використовувалось 4 ступи [6, арк.7зв.; 7, арк.592].

Острозькі мельники були обтяжені численними повинностями та обов'язками. Вони сплачували податок «поколіщизну», а також виконувати теслярські роботи у замку чи фільварку. За свою працю вони отримували від орендарів мірку з усього меленого збіжжя. У 1687 р. розмір «поколіщизни» не був однаковим для мельників: один сплачував 120, другий – 100, а третій – 80 злотих [6, арк.8зв.]. Очевидно, така диференціація у сплаті податку зумовлена різною виробничою потужністю млинів.

У структурі міських промислів також важлива роль відводилась рибному господарству. В Острозі природні ресурси для заняття рибальством були особливо сприятливими. Наявність міського ставу та близькість до річок Вілії та Горині дозволяли забезпечувати потреби міщан в рибі. У 1687 р. в місті проживало 5 рибалок. У міському ставі дозволявся вільний вилов риби для міщан обох частин Острога. Крім того, острозькі рибалки повинні були в середу, п'ятницю та суботу ловити рибу на потреби замкової адміністрації, а також двічі на літо ловити рибу на р. Горинь [6, арк.8].

Значні доходи для власників володінь приносила здача в оренду міських господарських приміщень. Інвентарні описи Острожчини дають змогу простежити розмір орендної плати. У кінці XVII ст. млинова та шинкова оренда з ординатської частини Острога та Межиріча складала 3500 злотих [7, арк.593]. З іншої частини міста розмір орендної плати від євреїв становив 4485 злотих [6, арк.13зв.].

Важливою складовою економічного розвитку міст була торгівля. Місто виступало головним осередком товарно-грошового обігу. Починаючи від середини XVII ст. в економічному плані Острозька волость суттєво занепадала. Очевидно, що про певні позитивні зрушення у міській економіці можна говорити лише після підтвердження острозьким міщанам у 1678 р. раніше наданих королівських привілеїв. Описово-статистичні джерела досліджуваного періоду не дають змоги встановити час та періодичність проведення в Острозі торгів та ярмарок. Можна лише припустити, що після підтвердження місту привілеїв, вони відбувалися так само, як і в першій половині XVII ст. На той час в Острозі було два торги на тиждень: у п'ятницю і в неділю, а також проводились у місті три ярмарки: на день Св. Онуфрія (12 червня), на Покрову (14 жовтня) та Св. Миколая (6 грудня) [18, с.35].

Головним центром торгівлі в місті була ринкова площа. В інвентарному описі 1687 р. зазначається «посеред ринку мурована ратуша, під якою, як і навколо неї комори і клітки, склепи, які до юрисдикції влади міської належать і з них процент на репарацію ратуша» [6, арк.2]. В документі 1690 р. вказується на «будки навколо ратуша і ятки» [6, арк.46зв.].

Ярмарки, зазвичай, тривали 1-2 тижні і їх початок припадав не день релігійного свята. На ярмарки з'їжджалися торговці, ремісники, міщанське та сільське населення не тільки з навколишньої округи, але й з віддалених місць та іноземні купці. Вони були поширеною формою оптової торгівлі, де продавалися великі партії сільськогосподарської та ремісничої продукції як місцевого виробництва, так і привозні. На ярмарках укладалися угоди та контракти між купцями з різних регіонів України та іноземних держав на поставку певних товарів [19, с.86]. Торговці, що приїжджали на острозький ярмарок сплачували «ярмаркове» по 1 гроші від воза. Тільки за час ярмарок цей податок приносив до міської скарбниці 80 злотих [6, арк.8зв.]. На ринку торгівля відбувалась не лише у приміщеннях постійного характеру (крамницях, склепах, ятках, лавках), а й на тимчасових прилавках. Ремісники та купці, які жили на прилеглих до ринку вулицях могли використовувати для продажу перші поверхи своїх будинків чи напівпідвальні приміщення (півниці) [20, с.125-126]. Серед середніх та дрібних купців поширеною була торгівля з возів [21, с.289].

На краю ринку сільські жінки продавали молочні продукти, птахів, мед, віск, полотна домашнього виробництва. На бічних вулицях селяни з возів продавали привезене збіжжя, овочі та дрова. Поза містом на спеціально визначених місцях відбувався продаж худоби [4, с.70-71].

Важливу роль у налагодженні торговельної діяльності міста відігравали торговельні шляхи. У досліджуваний період через територію Волині, і безпосередньо через місто Острог, проходило декілька шляхів. Зокрема, до ринків Польщі через Волинь проходив Київський шлях, північна частина якого тягнулася через Звягель – Корець – Гощу – Дорогобуж – Рівне – Олику – Луцьк – Володимир – Устилуг або Луцьк – Ковель – Ратно, а південна вела через Чуднів – Романів – Полонне – Острог – Дубно – Берестечко – Горохів – Володимир. З містами Поділля Острог поєднувався шляхами через Кременець – Шумськ – Сураж або через Чорний Острів та Меджибіж [22, с.83-84].

Поряд із ремісничо-торговельною діяльністю вагоме місце в економіці міста відводилось сільськогосподарському виробництву. Польські історики М. Богуцька та Г. Самсонович у своєму дослідженні наголошували на важливій ролі аграрного сектору міської економіки [5, с.448]. Про рівень аграризації міста свідчить в першу чергу кількість міщанських земельних наділів. У 1687 р. у частині міста було 38 городів, за користування якими їх власники сплачували податок у розмірі 1 злотого. Обробітком землі займалися в основному «християни». Крім того, аналіз імен власників городів засвідчує, що частина міщан поєднувала сільськогосподарські заняття із ремеслом [6, арк.9-9зв.].

Джерелом прибутків власників міст було одержання податків. Вони намагалися досить ретельно регламентувати права та види оподаткування міських жителів. Усі податки та повинності острозьких міщан на користь власників міста можна поділити на грошові, натуральні та відробіткові. Головним грошовим податком був чинш. У досліджуваний період його розміри не були однаковими для усіх міщан. У 1687 р. сума чиншу від власників будинків коливалася в межах від 1 до 10 злотих [6, арк.2]. Ймовірно, на визначення розміру податку могли впливати такі показники як категорія житлової будівлі, професійна зайнятість власника будинку чи його майнове становище. В цілому, з частини Старого і з Нового міста у 1687 р. було зібрано чинш в сумі 1640 злотих 15 грошей [6, арк.2-11 зв.]. Населення ординатської частини

міста також сплачувало чинш різного розміру. В інвентарі кінця XVII ст. ревізори відзначили, що «як християни, так і євреї» багатші мали платити по 6 флоринів, бідніші – по 4 злоті, а найубогіші – по 2 флорини і 1 злотому. Разом від усіх міщан чинш мав складати 800 злотих [7, арк.593].

Окрім грошового податку острожани віддавали натуральні данини. В основному це стосувалось ремісників. Зокрема, як уже зазначалось, різники давали яловичу чи свинну лопатку, а також певну кількість лою. Відробіткові повинності передбачали в першу чергу забезпечення сторожі у місті. У кінці XVII ст. міщани Острога зобов'язані були обрати та виставити 12 «пахолків» для денної та нічної варту [7, арк.593]. Крім того, усі міські жителі залучалися до виконання шарварків – робіт з ремонту доріг, мостів, гребель, млинів, міських укріплень та інших споруд.

Таким чином, соціально-економічний розвиток Острога в кінці XVII ст. проходив у досить складних умовах. Чисельність населення міста була вкрай низькою у порівнянні із показниками першої половини XVII ст. Позитивний вплив на розвиток Острога мало підтвердження для нього у 1678 р. на коронному сеймі раніше наданих прав та привілеїв. В зв'язку з цим у 80-их роках спостерігається зростання чисельності міщан. У соціальній структурі міського населення простежуються певні групи в залежності від матеріально-правового становища та зайнятості у сферах виробництва. Окрему групу становила така категорія збіднілих міських жителів як коморники. Національний склад населення Острога був неоднорідним. Найчисельнішими етнічними групами були українці та євреї. Також у місті проживали поляки, татари та цигани. Разом із зростанням чисельності міщан відновлювалась економіка Острога. Серед острозьких ремісників найбільше було гончарів, шевців, кушнірів, кравців, різників, теслярів. Набули поширення міські промисли, які пов'язані із переробкою сільськогосподарської продукції. Важливе значення в економічному піднесенні міста відігравали торги та ярмарки. Жителі Острога сплачували низку податків на користь власників міста. Серед основних були чинш, поколіщизна, покотельщизна, плата за користування городами, ярмарковий збір. Крім того, населення виконувало різного роду натуральні та відробіткові повинності.

Джерела та література

1. Вихованець Т. В. Острозький Ринок XVI – XVIII ст.: топографія та соціальна структура / Т.В. Вихованець // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острого; Торонто; Нью-Йорк : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2006. – Вип. 7. – С. 518–541.
2. Вихованець Т. В. Ревізії Острога та Острожчини 1687 та 1690 рр. як джерело до вивчення топографії міста кінця XVII ст. / Т.В. Вихованець // Острозький краєзнавчий збірник. – Острого : [б. в.], 2004. – Вип. 1. – С. 10–11.
3. Компан О. С. Міста України в другій половині XVII ст. / О.С. Компан. – К. : Видавництво Академії наук УРСР, 1963. – 387 с.
4. Baranowski V. Życie codzienne małego miasteczka w XVII i XVIII wieku / V. Baranowski. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1975. – 286 s.
5. Bogucka M. Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej / M. Bogucka, H. Samsonowicz. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1986. – 673 s.
6. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 91 Радзимінські, спр. 130/1 1, 197 арк.
7. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. КМФ-15, оп. 3, спр. 572, 735 арк.
8. Ревізія острозьких маєтків А.-А. Ходкевич 1654 р. // Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / [упоряд. В. Атаманенко]. – К.; Острого; Нью Йорк : [б. в.], 2004. – С. 292-329.
9. Архив Юго-Западной России. – К. : Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1888. – Ч. II. – Т. II. – XLIX; 633 с.
10. Архив Юго-Западной России. – К. : Типография Императорского университета св. Владимира, 1905. – Ч. VII. – Т. III. – LXXXI; 317 с.
11. Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga: Materiały do historii Wołynia / S. Kardaszewicz. – Warszawa; Kraków : Druk W. L. Anczyca i spółki, 1913. – 186 s.
12. Бирук М. М. Власники Острозької волості в кінці XVII – першій третині XVIII ст. / М.М. Бирук // Актуальні питання модерної історії України. Україна і світ. Збірник матеріалів Другої регіональної наукової конференції. – Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. – Вип. 1. – С. 11–13.
13. Атаманенко В. Б. Джерела вивчення демографії Острожчини в середині XVII ст. / В.Б. Атаманенко // Острозький краєзнавчий збірник. – Острого : [б. в.], 2004. – Вип. 1. – С. 3–5.
14. Volumina legum. – Petersburg : Nakładem i drukiem Jozefata Ohryzki, 1860. – T. V: Volumen quintum ab anno 1669 ad anno 1697. Acta reipublicae continens. – 463; XV s.
15. Баранович О. І. Залуження Волинського воєводства в першій половині XVII ст. / О.І. Баранович. – К. : [б. в.], 1930. – 146 с.
16. Михайлина П. В. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1596–1654) / П.В. Михайлина. – К. : Наукова думка, 1975. – 257 с.
17. Wpisy dotyczące czterech województw: bractawskiego, czernihowskiego, kijowskiego i wołyńskiego z lat 1569–1673 wniesione do ksiąg Metryki Koronnej [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : <http://www.agad.archiwa.gov.pl/publikacje/MR2.xml>.
18. Заяць А. Є. Економічний розвиток Острога в XVI – першій половині XVII ст. / А.Є. Заяць // Острозька давнина: Дослідження і матеріали. – Львів : [б. в.], 1995. – Т. 1. – С. 32–36.
19. Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / [упоряд. І. Ворончук]. – К.; Староколястинів : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2001. – 416 с.
20. Берковський В. Г. Ярмарки Волині як осередки внутрішнього, міжрегіонального та міжнародного ринків України (середина XVI – перша половина XVII ст.) / В.Г. Берковський // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобиць : Коло, 2003. – С. 121–129.
21. Szczygieł R. Rola handlowa placów miejskich w średnich i małych miastach Rzeczypospolitej w XVI – XVIII wieku / R. Szczygieł // Kwartalnik historii kultury materialnej. – Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1993. – Т. XLI. – З. 2. – С. 285–292.
22. Бачинський В. М. Волинь у XVI – XVIII століттях / В.М. Бачинський, В.М. Гром, В.І. Цибульський. – К. : [б. в.], 1997. – 111 с.

Бурук Н. Н. Социально-экономическое развитие Острога в конце XVII в.

Статья посвящена исследованию социально-экономического развития Острога в конце XVII в. Определены численность, социальная структура и национальный состав городского населения. Проанализирован экономический потенциал города.

Ключевые слова: Острог, население, ремесло, промысел, торговля, инвентари.

Byruk M. M. Social and economic developing of Ostroh in the end of the 17th century

The article is devoted to research of the social and economic developing of Ostroh in the end of the 17th century. The quantity, social structure and national identity of urban population are determined. The economic potential of city is analysed.

Keywords: Ostroh, population, handicraft, trade, commerce, inventories.

УДК 908(477.63)(09)

С. Я. Семенча

З ІСТОРІЇ МІСТА ДНІПРОДЗЕРЖИНСЬК: ДО ВИТОКІВ ТОПОНІМУ РОМАНІВ – РОМАНКОВЕ

У статті досліджено процес становлення топоніму Романів-Романкове – одного з чотирьох козацьких поселень: Романкове, Кам'янське, Тритузне, Карнаухівка, на території яких виникло сучасне місто обласного підпорядкування Дніпродзержинськ, зроблено спробу додаткового обґрунтування історичної версії про те, що історія цього міста бере свій початок не з XVIII століття, а з часів Київської Русі.

Ключові слова: топонім, Дніпродзержинськ, Романкове, Кам'янське, Роман Святославич, Київська Русь

У вивченні історії будь-якого населеного пункту надзвичайно цікавий матеріал подає топоніміка (від грец. *toros* – місце, *опута* – ім'я). Як і люди, міста носять певні імена (назви), мають відмінну зовнішність (обриси), родовід. Кожний топонім вимагає дослідження мотивів його виникнення, початкової назви, чинників (історичних, географічних тощо), що вплинули на його появу. Отже це дає підстави розглядати їх як своєрідні історичні пам'ятки пройдешніх поколінь, в яких закодована унікальна інформація про минуле. Тому заслуговує на глибоку повагу кропітка робота істориків-краєзнавців з їх вивчення, яка уможлиблює розширення меж наукового пізнання особливостей заселення краю, його географії, встановлення імен першопоселенців, доповнення історії повсякденності новими яскравими фактами та персоналіями, що має сприяти подальшому національно-культурному відродженню українців, формуванню їх історичної свідомості.

Однією із таких робіт можна назвати топонімічний словник „Кам'янське та його околиці в середині – на початку XX ст.”, предметом дослідження якого є топонімія конкретного населеного пункту, землі якого сьогодні знаходяться в межах міста обласного підпорядкування Дніпродзержинська [1]. Проте окреслений історичний період позбавляє можливості більш детального дослідження с. Романково, найдавнішого від інших земель, за часом виникнення. Виходячи з зазначеного, метою є аналіз існуючих джерел щодо виникнення топоніму Романов-Романкове.

Місто Дніпродзержинськ історично склалося на основі чотирьох козацьких поселень: Романкове, Кам'янське, Тритузне, Карнаухівка. Найдавніше з них Романкове. Воно виникло наприкінці XVII ст., одразу після того, як припинилась загроза татарських набігів. Всі решта – згодом, у XVIII ст., внаслідок демографічної експансії Романкова у прибережній смузі Дніпра. Стосовно топоніміки цих сіл треба зазначити, що двоє останніх отримали свою назву від засновників зимівників, відповідно: Тритузне – від Тритуза, Карнаухівка – від Карнауха. Цей факт добре досліджено і він не викликає заперечень. Стосовно ж Романкового і Кам'янського спрацювала калька. Для Кам'янського був вигаданий козак Каміон, що викликає запитання вже навіть з точки зору фонетичного ладу української мови. Теж саме сталося з Романковим, яке також отримало свого “засновника” козака Романа. Можливо б, це і здавалося правдоподібним, якби не одна обставина. В “Опису України” Г. де Боплана, де йдеться про відповідне місце його мандрів по Дніпру, згадується Романів пагорб і Романів острів, при тому, що відсутня згадка про поселення, якого на той час, дійсно, ще не існувало. Обидва пункти були беззаперечно ідентифіковані ще В.Г. Ляскоронським [2, с.11].

Отже виходить, що топонім “Романків” (або “Романів”, як у Боплана) виник задовго до поселення і з ним не пов'язаний. Вважалося (і навіть вважається дотепер у місцевому краєзнавчому музеї, що Роман – то така собі легендарна постать. Але жодного натяку на якісь фольклорні сліди, усні перекази, взагалі, легендарні свідчення – не існує. Бодай що-небудь про цього міфічного Романа відсутнє. Тому для нас цілком очевидно, що зв'язок топоніма Романів-Романково з постаттю козака Романа є калькованим. Це можна довести і в інший спосіб. По-перше, утворення топонімів козацької доби відбувалося на підставі не імен власних, а прозвисьок. Оскільки кожен козак на Січі отримував прізвисько, як це звичайно ведеться у колективах суто чоловічих, – то воно й ставало ніби його ім'ям. Наприклад, ті ж таки Тритуз, Карнаух це, звичайно, не імена, а прізвиська. По-друге, козацькі топоніми, принаймні на наших теренах, пов'язані майже виключно з засновниками зимівників, тобто поселень. У випадку ж з Романковим- Романовим топонім і не пов'язаний з поселенням, і відкриває досить простору місцевість: пагорб і острів, інакше кажучи, цілій ландшафтний